

Stadsplan och stadsbyggnad i Sigtuna och Kiev

STEN TESCH

Decennierna före och runt år 1000 är en period med stora samhällsförändringar i Skandinavien. Ett symboliskt avstamp ger den stora runsten som kung Harald Blåtand lät resa ca 960 vid kungasätet Jelling på Jylland. Här skryter Harald med att han vunnit hela Danmark och (delar av) Norge och att han gjort danerna kristna. Med viss eftersläpning kan vi se samma framväxt av riken med kristna förtecken i både Norge och Sverige.

Kristna furstar i kristna riken

Riken eller stater skapades naturligtvis inte över en natt, det var en mycket lång och mödosam process, men det var före och runt år 1000 som plattformen skapades.

Den nya tron fungerade både som medel för att bryta hedniska småkungars och hövdingars maktställning och som kitt för att hålla ihop riket. Där den kungliga maktpositionen var svag grundades administrativa, maktpolitiska och ideologiska stöddepunkter – städer. Lund i Skåne, Roskilde på Själland (Danmark), Trondheim i Trøndelag (Norge) och Sigtuna i Uppland är exempel på sådana städer. Här lät kungarna prägla mynt med egen bild på åtsidan och kristet kors på framsidan för att bekräfta sin maktposition, och här inrättades snart biskopssäten.

Ungefär samtidigt som nya städer grundades övergavs äldre städer eller stadslänkande samhällen s.k. proto-towns, inriktade på hantverk och omsättning av prestigevaror. De nya städerna grundades ofta i närheten av dessa äldre urbana centra. Birka/Fornsigtuna/Sigtuna, Uppåkra/Lund, Hedeby/Schleswig (Tyskland), och Kaupang/Tönsberg (Norge) är kända

exempel på sådana par eller motsatspar om man så vill.

Upprättandet av kristna riken var en process som också berörde stora delar av norra Europa, bland annat Rus (Kievriket), Polen och Ungern. Också i Rus grundades vid samma tid nya städer i nära anslutning till äldre handels- och hantverkscentra. Exempel på sådana par är Rurikovo Gorodisjtje/Novgorod, Gnezdovo/Smolensk och Shestovitsy/Chernigov.

Kiev längre söderut avvek från detta mönster genom att staden existerade på samma plats både före och efter religionsskiftet. Likafullt kan Vladimirs makttövertagande 980 ses som inledning till något nytt. När Vladimir kristnade Rus 988 var det den grekisk-ortodoxa tron som anammades. Kanske var farmor Olgas dop i Konstantinopel 957 vägledande för sonsonens val. Valet skulle i vilket fall få mycket stora konsekvenser för både rikets och Kievs utveckling. För såväl de skandinaviska rikena som Rus medförde religionsskiftet en avgörande samhällsförändring på flera plan, kort sagt kan man tala om europeisering av hela den norra periferin. Brytningen mellan öst- och västkyrkan låg ännu en bit fram i tiden (1054).

Kungens Sigtuna

Sigtuna grundades på 970-talet. Till skillnad från Kiev finns det inga skriftliga källor att ta till när stadens äldsta historia ska berättas. Däremot finns det ett rikhaltigt och omfattande arkeologiskt material. Inte minst har de senaste tjugo årens utgrävningar lett till att synen på Sigtunas uppkomst och funktion på ett avgörande sätt förändrats. Den äldsta stadsplanen kan nu både dateras och rekonstrueras. Av det arkeologiska materialet framgår tydligt att staden är anlagd och det i ett svep. En rimlig tolkning är att det var kung Erik Segersäll som stod bakom anläggandet.

Den ursprungliga stadsplanen var mycket enkel. Längs med och på båda sidor om en gata, en bit från men parallell med stranden, anlades ca 140 långsmala 20–30 meter långa tomter. I stadens mitt låg en stor tomt som tolkats som kungsgården. Även om skriftliga källor saknas, är det ett rimligt antagande att Olof Skötkonungs dotter Ingegerd i sin ungdom tidvis vistats på kungsgården i Sigtuna.

Sigtuna var från början en helt och hållet kristen stad. Hedniska gravar saknas även på de äldsta gravgårdarna. De första träkyrkorna byggdes dock inte

Sigtuna omkring år 1000. Rekonstruktion av Jacques Vincent efter vetenskapligt underlag av Sten Tesch. Sigtuna circa AD 1000. Reconstruction by Jacques Vincent, based on scientific research by Sten Tesch.

©Tesch & Vincent 2003

förrän vid 1000-talets mitt, i anslutning till att ärkebiskopen i Hamburg-Bremen inrättade ett biskopssäte i Sigtuna. Dessförinnan utövades den kristna kulten i den hallbyggnad som låg längst bak på varje gårdstomt. Först runt år 1100 påbörjades bygget av sex eller sju romanska stenkyrkor.

För de tidiga städerna var mångkyrkligheten ett typiskt drag. Med tiden blev kyrkans påverkan på stadsplanen så djup att vi kan tala om ett sakralt stadsrum.

Så var fallet i Sigtuna och även i Kiev.

Sigtunas stadsplan anknyter klart till nordvästeuropeisk tradition. Både den och stadsgårdarnas utformning och byggnation har direkta arkeologiskt belagda motsvarigheter i Trondheim och Oslo/Gamlebyen. Platser som Dublin och det anglo-skandinaviska York hade i sina vikingatida faser liknande stadsplaner som de skandinaviska orterna. Förebilder fanns redan i 700-talets Ribe och Dorestad vid Nordsjön.

"Beskåda staden skinande i sin glans!"

På 900-talet var Kiev ännu en trästad och det hade länge funnits bosättningar på platsen. Staden bestod då av två delar. Dels en befäst högstad Starokiev-ska (Gamla Kiev) där fursten och hans följe vistades, dels en lågstad Podol (Podil) vid Dnepr (Dnjepr) strand för handelsmän, hantverkare och fiskare. Den befästa kullen avgränsades av upp till hundra meter branta sluttningar på

tre sidor och en vall på den fjärde. I staden fanns ett hednatempel och söder om staden ett stort gravfält. I Podol fanns förutom den enkla träbebyggelsen också en kristen träkyrka.

Med furst Vladimirs styre (980–1015) började ett storskaligt byggande av både palats och kyrkor inom ramen för en ny befästning – "Vladimirs stad". Grekiska arkitekter och konstnärer kallades. Det är möjligt att dessa också var med och planerade hela stadsplanens utformning. Den första stenkyrkan (Tiondekyrkan/Desjatinajakyrkan) stod klar mycket snabbt. Kyrkobygget symboliserade etablerandet av den nya religionen. Först hundra år senare byggdes den första stenkyrkan i Sigtuna.

Under furstparet Jaroslavs och Ingegerds tid (1019–1054) inföll Rus verkliga

guldålder. Jaroslav lät bygga en helt ny och mycket större befäst stadsdel – "Jaroslavs stad" – intill Vladimirs. Denna omgavs av en 3,5 kilometer lång, 14 meter hög och 25 meter bred vall. Tre portar ledde in, varav den förnämsta kallades Gyllene Porten. Försvarssystemet som byggdes 1037–1041 måste ha sysselsatt 1000 man dagligen. För att fira segern över petjenegerna (1036) och patriarkatets inrättande i Kiev (1039) byggdes den mäktiga Sofiakatedralen. Under sönerna Lzyslavs och Svyatopolks styren byggdes ytterligare en befäst stad intill Jaroslavs, men den var betydligt mindre.

Lågstaden Podol växte ut stort och omgavs av starka befästningsverk. Runt marknadsplatsen byggdes flera stenkyrkor, men först på 1100-talet. Han-

delsmännen och hantverkarna bodde i timmerhus.

Vid slutet av 1000-talet var Kiev Europas kanske största stad med 400 kyrkor och 8 torg.

Arkeologiska beräkningar visar att den omfattade ca 400 ha med 8000 egendomar/gårdar. Om man räknar med att varje hushåll bestod av 6 personer ger det en befolkning på 50 000 personer. En motsvarande beräkning för Sigtuna ger 840 personer.

Kievs skönhet prisades i en predikan av Jaroslavs hovpräst Hilarion (1049): "Beskåda staden, skinande i sin glans! Beskåda de blomstrande kyrkorna! Beskåda den växande kristenheten! Beskåda staden som glimrar av helgonikoner, doftar av rökelse och genljuder av lovprisningar och hymner till Gud!".

Town planning and town building in Sigtuna and Kiev

STEN TESCH

The decades prior to and around year AD 1000 were witness to great changes in Scandinavian society. A symbolic point of departure is the runestone raised by king Harald Bluetooth around year 960 at the royal seat at Jelling in Jutland. Here he boasts of gaining all of Denmark and (parts) of Norway, and of Christianising the Danes. With a certain delay, we can see development of the same kind of kingdoms with Christian overtones in both Norway and Sweden.

Christian princes in Christian lands

Such kingdoms or states were not, of course, formed overnight: the process was long and laborious. It was, however, prior to and around year AD 1000 that the platform for this was initiated.

The new faith functioned both as a means of breaking the dominant position of heathen petty kings and chieftains, and as a means of binding together the nation. In places where the royal position of power was weakest, administrative, power-political and ideological points of support – towns – were established; Lund in Skåne (Sweden), Roskilde on Zealand (Denmark), Trondheim in Trøndelag (Norway) and Sigtuna in Uppland (Sweden). Here, coins were minted on royal mints, with an obverse king and a Christian cross on the reverse. The kings confirmed their position of power and soon established Episcopal sees in these towns.

Around the same time that new towns were established, older ones, including town-like communities (proto-towns), specialising in crafts and trade in prestigious goods, were abandoned. The new towns were often founded close to the older urban centres. Birka (Old Sigtuna)/Sigtuna, Uppåkra/Lund, Hedeby/Schleswig (Germany), and Kaupang/Tønsberg (Norway) are known examples of such pairs or counter-pairs.

The establishment of Christian kingdoms was a process which also covered a large part of northern Europe, for example in Rus, Poland and Hungary. At this time, towns

were also founded in Rus in close association to earlier commercial and craft centres. Examples are Rurikovo Gorodishche/Novgorod, Gnezdovo/Smolensk and Shestovitsy/Chernigov.

Kiev, further south, diverged from this pattern, since the town existed in the same place both before and after the change in religions. The power take-over by Vladimir in 980 can, however, still be seen as the start of a new era. When he Christianised Rus in AD 988, the faith adopted was from the Greek Orthodox Church. Perhaps aunt Olga's (Helga/Helena) baptism in Constantinople AD 955 guided the grandson in his choice. Whatever, this choice was to have major consequences for the development of both Kiev and Rus. The religious shift resulted in decisive changes in society on several levels, both for the Scandinavian countries and Rus: in short it meant the entire northern periphery becoming part of Europe. The schism between the East and West Churches lay still some time ahead (1054).

Royal Sigtuna

Sigtuna was founded in the 970s. Unlike Kiev, no written sources exist to tell of the town's earliest history. On the other hand, the archaeological material is ample and wide-ranging. Not least excavations in the past two decades have led to a decisive change in the way Sigtuna's rise and function is looked upon. The earliest town plan can now be both dated and reconstructed. The archaeological material shows that the town was planned and then constructed in one fell swoop. One reasonable interpretation is that king Erik Segersäll stood behind this.

The original town plan was very simple. One hundred and forty oblong 20–30 metre long parcels of land were laid out alongside, and on both sides of, a street, slightly away from but parallel to the shore. In the centre of the town was a large site understood as being the royal estate. Even though written sources are lacking, it is a reasonable assumption that Ingegerd (Irina/Anna), daughter of

Olof Skötkonung, spent time in her youth at this royal estate.

Sigtuna was a fully Christian town from the start. Even its oldest burial sites lack heathen graves. However, its earliest timber churches were not built until the mid 12th century when the archbishop of Hamburg-Bremen established a bishopric. Prior to this, the Christian cult was exercised in hall buildings at the bottom of each parcel of land. It was not until the start of the 12th century that the building of six or seven Romanesque stone churches commenced.

Abundance of churches was typical for younger towns. In time, the effect of the Church on town plans became so deep that we can speak in terms of a sacred townscape. This was the case of Sigtuna, and also of Kiev.

Sigtuna town plan is clearly related to a north-west European tradition. Both the plan and formation of the urban homesteads have direct, archaeologically confirmed, equivalents in Trondheim and Oslo/Gamlebyen. Cities such as Dublin and Anglo-Scandinavian York had town plans in their Viking periods similar to those of the Scandinavian towns. The eighth century North Sea towns of Ribe and Dorestad already existed as forerunners.

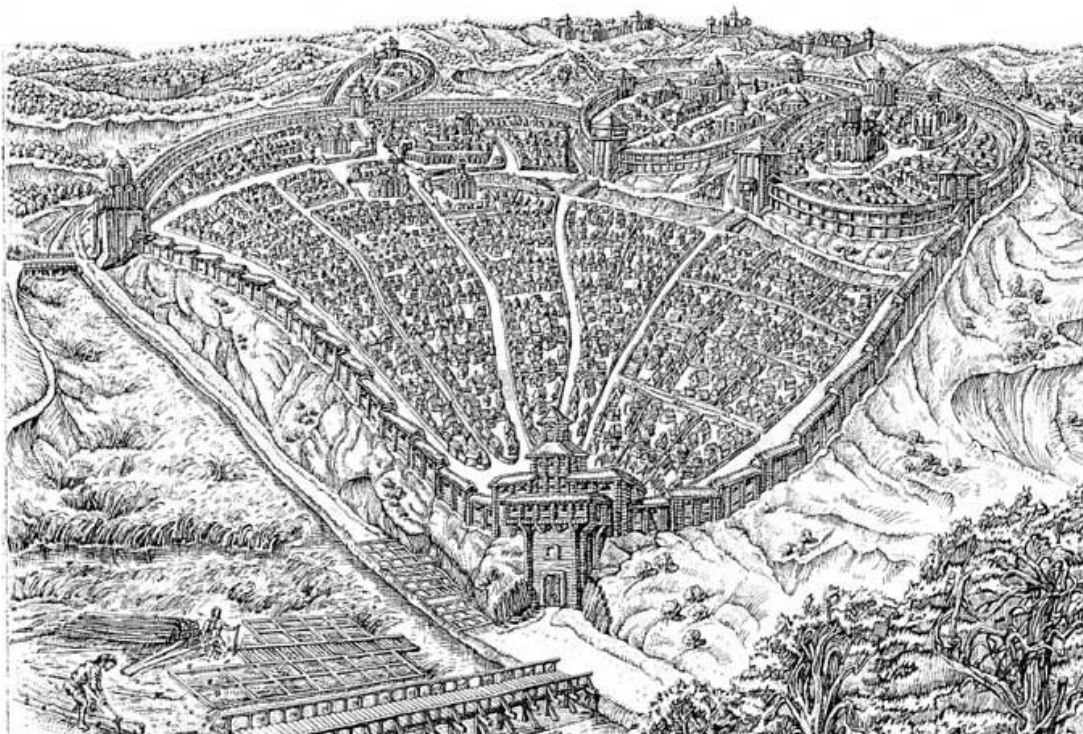
"Behold the city in splendour!"

Tenth century Kiev was still a town of wooden buildings, settlements had existed on the site a long time. It was divided into two parts. One a fortified hill town Starokyivska (Old Kiev), where the prince and his entourage lived, the other, Podol, lower down by the shores of the Dnieper for traders, craftsmen and fishermen. The fortified hill was bounded by steep slopes up to 100 metres long on three sides, and an earthwork on the fourth. To the south of the town, there was a heathen temple, with a large burial ground. Podol was of simple timber construction, but it also possessed a Christian timber church.

It was during the rule of prince Vladimir

Kiev vid ca 1000–1200. Uppå högra hörnet anas Podol, Kievs lågstad. Högstaden Gora syns med sina murgårdade stadsdelar. Till vänster Gyllene Porten. Rekonstruktionsförslag Mihajlo Suhajdak.

Kiev circa AD 1000–1200. Kiev's valley town Podol can be glimpsed in the top right-hand corner. The hill town of Gora is seen with its walled city districts. To left the Golden Gate. Proposed reconstruction by Mihailo Suhaidak.

Amforaskärvan med rurikidernas vapenmärke från Sigtuna.

Amphora fragment from Sigtuna with crest of the Rurikovichs.

Photo: Gabriel Hildebrand/RAÄ

I sanning ett sakralt stadsrum. Sigtuna var vid samma tid en slående kontrast. Visserligen hördes säkert ett och annat gudsdorf i stadsgårdarnas halbyggnader, men så mycket av skinande glans fanns där inte. Man kan tänka sig att Ingegerd fann sig väl tillrättade i Kiev. Det skulle dröja minst femtio år innan Sigtunas stadsrum också kunde göra skäl för epitetet sakralt.

Kulturkontakter

De dynastiska förbindelserna och politiska kontakterna mellan Skandinavien och Rus är väl omvittnade. Många runstenar berättar också om färder i österled till både Gårdarike (äldre benämning för det Fornryska riket, Rus och Kievriket) och Miklagård (Konstantinopel). Att förvärva guld och annan rikedom, genom handel eller genom tjänstgöring i kiefurfurstens livvakt eller kejsarens väringgarde (som bestod av skandinav), var de viktigaste drivkrafterna för många unga män som sökte lyckan österut.

I de isländska sagorna och skaldedikterna omtalas Sigtuna i samband med färder till Gårdarike. Det är därför troligt att en stor del av färderna österut från Mellansverige utgick från Sigtuna och att det var hit som de flesta båtarna återvände. Därför är det inte så konstigt att Sigtuna är den enskilda plats i Skandinavien där det påträffats flest fynd från Rus och Bysans daterade till 1000- och 1100-talet. Till de intressantaste fynden hör ett stort antal (volhyniska) sländtrissor. De är tillverkade av

en rödaktig skiffer från ett stenbrott ett tiotal mil nordväst om Kiev. I övrigt finns dessa bara i enstaka exemplar i Skandinavien. En möjlig tolkning är att de är uttryck för en högst påtaglig närvaro av slaviska kvinnor i Sigtuna. Om riktigt långväga besök vittnar ett bysantinskt blysigill från 1000-talets mitt. På sigillet finns en inskrift på grekiska "Herre skydda din tjänare Kosmas". Därmed känner vi också namnet på kejsarens sändebud.

En intressant fråga är om dessa intensiva kontakter också påverkade utformningen av stadsplan, stadsgårdar och kyrkor i Sigtuna eller vice versa.

Eventuellt kan Vladimir som landsflyktig på 970-talet ha besökt det nygrundade Sigtuna i syfte att söka stöd från Erik Segersäll för att få med sig trupper för att erövra furstekronan från sin bror Yaropolk i Kiev.

Det eventuella besöket i Sigtuna gjorde knappast några djupare intryck på Vladimir. Arkeologiska utgrävningar av vanliga stadsgårdar i Sigtuna och Kiev har varje fall visat att det inte existerar några klara likheter.

Varje gård i Sigtuna bestod på 1000-talet av en rad med ca 4 hus längs ena sidan av den långsmala tomten. Varje hus hade en speciell funktion. I Kiev liksom i Novgorod är tomterna däremot vanligtvis kvadratiska eller rektangulära med bebyggelsen samlad runt en gårdspan.

Det finns dock ett område där en påverkan kan skjönjas, men i andra riktningen. Runt år 1000 började man i Mellansverige tillämpa ett månghus-system med skilda hus för skilda funktioner. I denna förändring ingick det knuttimrade huset som en nyhet.

Traditionen att bygga långhus under vars tak gårdens funktioner hade varit samlade övergavs. Det verkar ha skett ungefär samtidigt både på landsbygden och i staden, men troligtvis var staden den innovativa miljön.

I Sigtunas äldsta bebyggelsefas har vi inte kunnat dokumentera några knuttimrade huslämningar, utan alla hus har lerklädnade flätverksväggar. Däremot dyker timmerhusen upp i nästa fas, vilket gör att vi kan tidfästa förändringen

till ca 990 eller något tidigare. På slaviskt område har man däremot använt tekniken att bygga timmerhus långt tidigare, vilket gör tanken om en östlig influens fullt rimlig. Arkitektoniska influenser från Rus har också diskuterats när det gäller S:t Olofs och S:t Nicolaus' kyrkor i Sigtuna.

Städernas fall

1240 föll Kiev för Gyllene Horden, mongolernas styrkor, som förstörde staden i grunden. Den stad som under en mer än tvåhundra år var en av Europas största och viktigaste städer. En stad där stadsbyggnadskonst och kyrkoarkitektur firade stora triumfer. Därmed föll också det väldiga Rus (Kievriket) – som hade bestått sedan ca 800.

Ungefär samma blomstringsperiod hade även Sigtuna, men där var det nya maktpolitiska förutsättningar och Stockholms uppgång som starkt reducerade stadens betydelse. Idag har både Sigtuna och Kiev återuppstått och nu som förr är de storleksmässigt som David och Goliat. 🏰

LÄSTIPS / FURTHER READING

- Tesch, Sten, och Vincent, Jacques, *Fyer från medeltidens Sigtuna*, i Sigtuna museers skriftserie nr 10, Sigtuna 2003.
- Tesch, Sten, *Det sakrala stadsrummet: den medeltida topografin i Sigtuna*, i Meta 2000:1, Lund.
- Sten, Tesch, *Från hall till kyrka*, i Populär arkeologi, 2001:2, Lärbro.

Sten Tesch är chef för Sigtuna museum och fil.dr. i arkeologi med specialisering på medeltida urbanisering och stadsplanering.

Sten Tesch is head of Sigtuna museum and Ph.D. in archaeology, with specialisation in medieval urbanisation and town planning.

(980–1015) that large-scale building of both palace and church got underway within the framework of a new fortification – the City of Vladimir. Architects and artists from Greece were called upon. It is quite possible that these were also present in planning the design of the entire town plan. The first church (Tith Church) was rapidly completed. The building of churches symbolised the arrival of a new religion. It delayed another 100 years until the first stone church was built in Sigtuna.

The true golden age of Rus began during the rule of the princely couple Yaroslav and Ingegerd (1019–1054). Yaroslav had a new and much larger fortified area of the town built – the City of Yaroslav – next to Vladimir's. This was surrounded by a 3,5 km long, 14 m high and 25 m wide earthwork. Entry was by three gates, the finest entitled the Golden Gate. Building of the defensive system, 1037–1041, must have occupied 1,000 men a day. Victory over the Pechenegs (1036), and establishment of the Patriarchate (1039) were marked by building of the magnificent Sofia Cathedral. A further fortified town section was built next to Yaroslav's during the rule of his sons Lzyslav and Svyatopolk, but this was much smaller.

Podol in the valley expanded greatly and had powerful fortification built round it. From the 12th century, several stone churches were built round the market place. Traders and craftsmen lived in timber houses.

At the end of the 11th century, Kiev was perhaps Europe's largest city with 400 churches and eight squares. Archaeological calculations put its area at around 1,200 acres, with 8,000 properties/homesteads. Given an average per household of six persons, the population was 50,000 people. The then equivalent for Sigtuna would have been 840.

The beauty of Kiev was praised in a sermon by Hilarion (1049) court priest to prince Yaroslav:

"Behold the city in splendour! See the blossoming churches! See Christianity as it prospers! Witness the city glimmering with holy icons, witness the fragrance of incense, the echo of praise and song to the Lord!"

Indeed a sacred townscape. At this time, Sigtuna was in marked contrast. Of course, the occasional word of God could no doubt be heard from the hall buildings of the

homesteads, but there was not much splendour to talk of. It is imaginable that Ingegerd (Irina/Anna) settled well into Kiev. It would be at least 50 more years before Sigtuna could have reason to be talked of in terms of a sacred townscape.

Cultural contacts

The dynastic ties and political contacts between Scandinavia and Rus are well testified. Indeed, many runestones tell of journeys eastwards to both Gårdarike (ancient Russia) and Miklagård (Constantinople). The most persuasive reasons for seeking fortune eastwards were based on the acquirement of gold and other riches either through trade or through service in the Kievan prince's bodyguard or that of the East Rome Emperor.

The old sagas and poetry of Iceland mention Sigtuna in connection with journeys to Gårdarike. It is thus likely that a large part of the journeys eastwards from mid-Sweden departed from Sigtuna, and it was here that most boats returned. Hence, it is not strange that Sigtuna is the one particular site in Scandinavia where most finds from 11th and 12th century Rus and Byzantium have been excavated. Among the most interesting of these is a large number of Volhynian whorls. They are made from a reddish slate from a quarry 100 km or so north-west of Kiev. Only sporadic examples of these otherwise exist in Scandinavia. One possible interpretation is that they express the very real presence of Slavic women in Sigtuna. A mid-11th century Byzantine lead seal bears witness to visits from far distant. The seal contains the inscription in Greek: "Lord preserve your servant Kosmas". And through this we learn the name of the Emperor's messenger.

A question of interest is whether or not these frequent contacts also influenced the formation of the town plan, urban homesteads and churches in Sigtuna, or vice-versa.

It is possible that Vladimir, during his period of exile in the 970s visited newly founded Sigtuna where he sought the help of Erik Segersäll, looking for troops to win the princely crown from his brother Yaropolk in Kiev.

Any such visit to Sigtuna by Vladimir would hardly have made an impression on him. It is a fact that archaeological excava-

tions in ordinary urban homesteads in Sigtuna and Kiev show no clear likeness.

In the 11th century, each homestead in Sigtuna consisted of approximately four buildings on one side of the long and narrow parcels of land. Each building had a special function. Instead, the plots in Kiev, as in Novgorod, are normally square or rectangular, with buildings gathered round a courtyard.

There is however one area where influence can be discerned, but in the other direction. Around AD 1000, the people of mid-Sweden began using the system of house and outhouses, with separate buildings for separate functions. After this change, the new dovetailed timber building arrived.

The tradition of building longhouses with all the functions of a farm under one roof was abandoned. This appears to have occurred more or less simultaneously in rural and urban areas, but it is most likely that urban areas provided the most innovative environment.

No remains from dovetailed timber buildings have been documented from Sigtuna's earliest building phase. All the houses from this period have clay-daubed wickerworked walls. The timber houses turn up in the next phase, however. This means the date of change can be determined to c. AD 990 or somewhat earlier. On the other hand, in Slavic areas the technique adopted to build timber properties was in use much earlier. Architectural influences from Rus have also been discussed with regard to the Sigtuna churches of St Olof and St Nicolaus.

The fall of Sigtuna and Kiev

In 1240 Kiev fell to the Golden Horde of the Mongols who completely destroyed the city. It had been one of the largest and most important cities in Europe for over 200 years. A city where the arts of town architecture and church building enjoyed great triumphs. And with this fell also the vast Rus (Kievan Rus), which had existed since the start of the 9th century.

Sigtuna enjoyed a similar period of prosperity, but here it was new circumstances in power-politics and the rise of Stockholm which heavily reduced its importance. In modern times, both Sigtuna and Kiev have once again emerged, and again the sizes are those comparable to David and Goliath. 🏰